

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет №6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Практикум з вікової та педагогічної психології**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

*053 Психологія (практична психологія)
(для денної та заочної форми навчання)*

За темою №15: Психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.20 р. № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.20р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 18.09.20 р. № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 7.09.2020 р. № 9)

Розробники:

1. ст. викладач кафедри соціології та психології Алексеєнко Н.В.

Рецензенти:

1. доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
Кузнецов М.А.;
2. доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ Тюріна В.О.

План лекції:

- 1.Значення та особливості професії вчителя.
2. Поняття про психологію педагогічної праці, педагогічну діяльність.
3. Компоненти педагогічної діяльності.
- 4.Рівні результативності діяльності вчителя.
- 5.Структурна – ієрархічна модель особистості вчителя.
- 6.Педагогічні здібності вчителя та їх види.
- 7.Поняття про педагогічну майстерність, основні складові та шляхи формування.
- 8.Педагогічне спілкування та його функції.
- 9.Стили педагогічного спілкування. Психологічні особливості педагогічного колективу.

Рекомендована література:

Основна:

1. Психологические тесты (для деловых людей) сост. Н.А.Литвинцева М.,2004
2. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка М.,1989
- 3.Эйдемиллер З.Г. Юстицкий В.В. Семейная психотерапия Л..1990
- 4.Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника VI..1974

Допоміжна:

5. Урунтаева Г.А. Афонькина Ю.А. Практикум по детской психологии М.,2003

Текст лекції

Питання 1. Значення та особливості професії вчителя.

Праця вчителя – дуже гуманна, благородна і відповідальна, бо вона спрямована на формування людини.

Повсякденне піклування про розвиток фізичних і духовних сил вихованців, любов до них, прагнення прищепити їм найкращі риси громадянина, навчити їх жити і працювати на благо народу становлять головний зміст роботи народного вчителя. Цим визначаються особливості педагогічної професії.

Навчання і виховання в школі органічно поєднані між собою. Злити в єдиний потік навчання і виховання, досягти на цій основі єдності свідомості і поведінки учнів – найвідповідальніше завдання педагога. Ця вимога є вирішальною в його професії. Учитель покликаний допомогти учням оволодіти системою наукових знань про природу і суспільство, виробити науково-матеріалістичний світогляд, правильні погляди і переконання, відкрити

дітям світ у всіх його проявах і опосередкуваннях, показати роль і покликання людини, перетворюючи силу і красу творчої праці.

Щоб навчально-виховний процес був ефективним, успішним, він повинен будуватися на активності, свідомості, ініціативі дітей. Сформувані пізнавальні інтереси учнів, їх прагнення, навчити їх мислити, свідомо засвоювати знання – найважливіше завдання вчителя. Щоб успішно керувати навчально-виховним процесом, пізнавальною діяльністю учнів, учитель повинен глибоко знати психіку дітей, закономірності їх духовного і фізичного розвитку, індивідуальні особливості, умови життя в сім'ї, їх оточення, товариство. Вивчати учнів учитель повинен, перебуваючи в безпосередньому контакті з ними, в процесі їх навчальної, суспільно корисної і громадської діяльності.

У роботі вчителя має поєднуватись висока вимогливість і водночас глибока повага до учнів, чуйне, уважне ставлення до кожного з них. Тільки це створює атмосферу взаємного довір'я, контакт між учителем і учнями, без чого не можна сподіватись на успіх у педагогічній праці.

Учитель не може, не має права допускати брак у роботі. Хиби в навчанні і вихованні підростаючого покоління завдають незмірної шкоди суспільству. Учитель завжди повинен пам'ятати, що знання, уміння і навички, якими він озброює учнів, риси характеру, вольові і моральні якості, що їх виховує в них з дитинства і закріплює в юнацькі роки, здебільшого стають визначальними на все життя.

Насамперед від нього залежить, чи виростуть учні активними борцями за нове життя, чи стануть обивателями, черствими егоїстами. Від нього, зрештою, залежать ділові якості, поведінка, характер, моральне обличчя майбутнього громадянина.

Педагогічна професія вимагає різносторонньої загальної спеціальної педагогічної і політичної освіти, широкої ерудиції і разом з тим високої майстерності, покликання. Діяльність учителя зобов'язує систематично працювати над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня і педагогічної кваліфікації, в усьому бути прикладом для учнів, щоб виховати їх переконаними громадянами, всебічно розвиненими людьми, вчитель сам повинен бути духовно багатим, морально чистою людиною.

Питання 2. Поняття про психологію педагогічної праці, педагогічну діяльність.

Педагогічна діяльність - це професійна активність учителя, в якій за допомогою різних засобів впливу на учнів реалізуються задачі навчання й виховання (А. Маркова). У загальному вигляді педагогічна діяльність - це особливий, багатогранний і багатоплановий вид діяльності, пов'язаний з навчанням і вихованням.

Види педагогічної діяльності: навчальна, виховна, організаторська,

пропагандистська, управлінська, консультативна й самоосвітня.

Психологічна структура педагогічної діяльності включає:

- Мотиваційно-орієнтовну ланку - готовність до діяльності та постановка вчителем цілей і задач.
- Виконавську ланку - вибір і застосування засобів впливу на учнів.
- Контрольно-оцінну ланку - контроль та оцінка своїх власних педагогічних впливів, тобто педагогічний самоаналіз.

Зауважимо, що педагогічна діяльність насправді починається не з мети, а з аналізу вихідної педагогічної ситуації.

Педагогічною ситуацією називають сукупність умов, у яких учитель ставить педагогічні цілі й задачі, приймає та реалізує педагогічні рішення. У принципі, будь-яка ситуація стає педагогічною, якщо в ній реалізуються педагогічні цілі й задачі.

Педагогічна задача (задача в даному випадку розуміється як система, що складається з предмета задачі та моделі необхідного стану предмета) повинна:

- включати характеристику психічного розвитку до впливу й бажані зміни у психічному розвитку після впливу;
- ураховувати учня як активного співучасника процесу (у даному випадку має місце «довизначення» задачі з боку учня в залежності від його особистої мотивації, рівня домагань і т. п. або «перевизначення» - заміна задачі вчителю на свою власну).

«Довизначення» або «перевизначення» - це реальні процеси зміни, активного прийняття й переробки педагогічних задач у свідомості учня в залежності від його можливостей.

Рішення педагогічних задач включає кілька етапів: аналітичний, постановку цілей і конструктивний, на якому відбувається планування способів рішення задач.

Особливістю педагогічних задач є те, що їх рішення вимагає негайних дій, а результат буває відстрочений у часі, що ускладнює контроль. У педагогічному процесі завжди існує ієрархія задач: глобальні, стратегічні, поетапні й тактичні.

Для реалізації педагогічної діяльності необхідні відповідні вміння.

У першу групу вмінь включають: уміння бачити в педагогічній ситуації проблему та формулювати її у вигляді педагогічної задачі; уміння бачити та вивчати педагогічну ситуацію.

Другу групу вмінь складають: уміння «чому учити» (робота зі змістом матеріалу) і «як учити» (ефективне сполучення прийомів і засобів навчання).

Третя група вмінь пов'язана з використанням психологічних знань: уміння хронометрувати процес праці й аналізувати свою діяльність.

Питання 3. Компоненти педагогічної діяльності.

Структурні компоненти педагогічної діяльності (Н.В.Кузьміна):

1. Гностичний - дослідницький, який передбачає постійне збільшення знань, умінь, навичок. Це здатність досліджувати процес і результат власної праці. Ця сторона діяльності вчителя найбільше цінується старшокласниками.
2. Конструктивний - планування педагогічної діяльності та прогнозування результатів. Ця сторона діяльності вчителя найбільше цінується підлітками.
3. Проектувальний - проектування віддалених, перспективних цілей навчання та виховання, а також стратегій та способів їх досягнення.
4. Організаторський - організація учбово-виховного процесу.
5. Комунікативний - встановлення взаємовідносин вчителя з іншими. Ця сторона діяльності вчителя найбільше цінується молодшими школярами.

Питання 4. Рівні результативності діяльності вчителя.

Рівні результативності діяльності вчителя:

- 1) репродуктивний рівень: учитель може і вміє розповісти іншим те, що знає сам;
- 2) адаптивний рівень: учитель вміє пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії;
- 3) локально-моделюючий рівень: учитель володіє стратегіями наочності знанням, умінням, наукам; вміє формулювати педагогічну ціль, передбачати результат і створювати систему включення учня в учбово-пізнавальну діяльність;
- 4) системно-моделюючий рівень: учитель володіє стратегіями формування потрібної системи знань, умінь і навичок учнів зі свого предмету в цілому;
- 5) системно-моделюючий діяльність і поведінку рівень: учитель володіє стратегіями перетворення свого предмету в засіб формування особистості учнів, їх потреб у самовихованні, самоосвіті та саморозвитку.

Питання 5. Структурна – ієрархічна модель особистості вчителя.

Центральною ланкою в усій педагогічній діяльності є особистість учителя.

Одним із великих фахівців у галузі вивчення психології вчительської праці й особистості вчителя є А. Маркова, на яку далі ми й будемо посилались.

Базовою психологічною вимогою до особистості педагога є любов до дітей. Без цієї умови педагогічна діяльність як така не буде повноцінною. Діти дуже чуйні до того, як до них ставляться. Нелюбов з боку вчителя в остаточному

підсумку породжує нелюбов з боку учнів, і тоді не тільки виховання, а й нормальне навчання стане неможливим (за висловлюванням Ксенофонта, «ніхто не може нічому навчитись у людини, яка не подобається»).

Наступною найбільш важливою вимогою до особистості вчителя є наявність спеціальних знань у тій сфері, в якій він навчає дітей, і знань психолого-педагогічного характеру (закономірностей вікового розвитку організму й особистості дитини, володіння різноманітними педагогічними прийомами тощо).

Професійна компетентність педагога складається з багатьох параметрів. Нижче наведена психологічна карта оцінки педагогічної діяльності вчителя (за А. Марковою), в якій автор виділяє три основних блоки:

- педагогічну діяльність;
- педагогічне спілкування;
- особистість учителя.

Необхідні характеристики, якими повинен володіти педагог:

Педагогічна ерудиція - загальний запас сучасних знань і способів, якими ці знання можна ефективно передати.

Педагогічне цілепокладання - потреба у плануванні своєї праці й уміння виробити сплав із цілей суспільства та своїх особистих цілей.

Педагогічне мислення - виявлення посеред зовнішніх, незаданих, прихованих властивостей педагогічної дійсності в ході порівняння та класифікації ситуацій причинно-наслідкових зв'язків.

Практичне педагогічне мислення - аналіз конкретних ситуацій з використанням теоретичних закономірностей і прийняття на їх основі педагогічних рішень.

Педагогічна інтуїція - швидке, одномоментне ухвалення педагогічного рішення з урахуванням передбачення подальшого розвитку ситуації без розгорнутого усвідомленого аналізу.

Педагогічна імпровізація - знаходження несподіваного педагогічного рішення.

Педагогічний такт - почуття розумної міри на основі співвіднесення задач, умов, можливостей учасників спілкування. Такт - це вибір і здійснення такого заходу педагогічного впливу, що заснований на ставленні до особистості дитини як головної цінності. Педагогічний такт - це одна з форм реалізації педагогічної етики.

Педагогічна емпатія - розуміння учня, що спирається на аналіз його особистості, емоційне співпереживання й відгук на його почуття.

Педагогічна творчість - пошук і знаходження нового в педагогічній діяльності.

У цілому ж до інтегральних характеристик особистості вчителя можна віднести: педагогічні здібності, характер і спрямованість особистості, психічні стани.

Розрізняють перцептивно-рефлексивні (визначальну можливість проникнення в особистість учня й розуміння себе) та управлінські педагогічні здібності.

До більш виокремлених педагогічних здібностей відносять здатності:

- бачити й відчувати, чи розуміє учень досліджуваний матеріал, установлювати ступінь і характер такого розуміння;
- самостійно підбирати навчальний матеріал, визначати оптимальні засоби та методи навчання;
- по-різному викладати, доступно пояснювати той самий матеріал, щоб забезпечити його розуміння та засвоєння всіма учнями;
- будувати навчання з урахуванням індивідуальності учнів;
- правильно будувати урок, удосконалюючи свою викладацьку майстерність;
- передати свій досвід іншим учителям і вчитись на їхньому прикладі;
- до самонавчання;
- формувати в учнів потрібну мотивацію та структуру навчальної діяльності;
- вселяти в людину впевненість, заспокоювати її, стимулювати до самовдосконалення;
- знаходити потрібний стиль спілкування;
- викликати до себе повагу з боку вихованців, користуватись неформальним визнанням з їхнього боку.

У літературі, присвяченій педагогічній діяльності, особливо виділяють таку характеристику в особистості вчителя, як педагогічна свідомість, що включає:

- усвідомлення норм, правил і моделей своєї професії;
- усвідомлення цих якостей в інших людях;
- урахування оцінки себе як професіонала іншими людьми;
- самооцінку окремих сторін своєї особистості.

Питання 6. Педагогічні здібності вчителя та їх види.

Виділяють такі педагогічні здібності:

1. Загальні педагогічні здібності:

1) дидактичні - це здібності, які складають основу уміння подати матеріал доступно, чітко, ясно, цікаво, здійснення керівництва пізнавальною діяльністю учнів;

2) академічні - здібності до оволодіння інформацією, певним навчальним предметом, який викладає вчитель;

3) організаторські - це вміння організувати діяльність учнів, учнівський клас, учбовий процес, свою власну діяльність;

4) комунікативні - здібності, які дозволяють встановити правильні взаємовідносини з учнями, батьками, колегами;

5) перцептивні - здібності, які лежать в основі уміння проникнути у внутрішній

світ дитини;

6) сугестивні здібності - здатність вчителя до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів;

7) мовні здібності - це здібності чітко висловлювати свої думки й почуття за допомогою різних засобів спілкування.

2. Спеціальні педагогічні здібності.

Здібності до певних видів діяльності, наприклад, музичні, артистичні тощо.

Питання 7. Поняття про педагогічну майстерність, основні складові та шляхи формування.

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти від 13.05.2009 р про сутність виховання на Україні, про особистість педагога і завдання його творчості наголошується, що педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості вчителя, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі **Педагогічна майстерність** — вияв високого рівня педагогічної діяльності. Як наукова проблема, вона постала у ХІХ ст. Дослідники педагогіки тлумачать її як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків, «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя», комплекс властивостей особистості педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності. Ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Розглядається як вияв власного «Я» у професії, як самореалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, тому визначається як вища, творча його активність, що передбачає доцільне використання методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній ситуації навчання та виховання. Така доцільність є результатом засвоєння системи знань і уявлень про закони навчання, технології розвитку дитини, а також індивідуальні особливості педагога, його спрямованість, здібності та психофізичні дані.

Властивості педагогічної майстерності: гуманістична спрямованість діяльності вчителя, професійні знання, вміння та навички, педагогічні здібності (забезпечують швидкість самовдосконалення), педагогічна техніка (гармонізує структуру педагогічної діяльності). Педагогічна діяльність – це творчий процес. Творчість – це процес створення чогось нового на основі перетворення пізнаного: нового результату або оригінальних шляхів і мета дій його одержання. Характеристики творчості: новизна і перетворення. Педагогічна творчість – процес створення і перетворення особистості вихованця.

Педагогічна творчість виявляється в науковій діяльності педагога і в творчій педагогічній роботі (оригінальне вирішення педагогічних завдань, розробка нових педагогічних методів, прийомів, застосування педагогічного досвіду в нових умовах, удосконалення системи роботи з учнями, імпровізація в педагогічному процесі). Під час роботи з учнями педагог передбачає педагогічні ефекти, впливає на уяву, увагу, пізнавальну діяльність учнів, а також звертається до педагогічного перевтілення, що робить його діяльність творчим процесом.

Питання 8. Педагогічне спілкування та його функції.

Педагогічне спілкування - це професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату та досягнення спільної цілі. Це система взаємодії вчителя і класу, змістом якого є обмін інформацією, здійснення навчально-виховного впливу, організація стосунків.

Функції педагогічного спілкування:

1. Пізнання особистості та її формування.
2. Обмін інформацією.
3. Організація діяльності.
4. Організація міжособистісної взаємодії.
5. Співпереживання.
6. Самоутвердження.

Комунікативна діяльність людини є надзвичайно складною. Е.Берн вважає, що в кожній людині існує три "Я": дитина (залежна, підпорядкована і безвідповідальна істота); батьки (незалежна людина, та, що бере відповідальність на себе); дорослий (розуміє інтереси інших, враховує реальну ситуацію). Відповідно до цього, автор виділяє три позиції контакту.

Позиція "зверху" (батьки). Щодо педагогічного спілкування ця позиція вчителя може проявлятися у прагненні домінувати, переважанні дисциплінарних методів і прийомів, егоцентризмі, нетерпимості до помилок і заперечень з боку учнів.

Позиція "знизу" (дитина). Специфічними проявами цієї позиції спілкування вчителя може бути: поступливість, невпевненість у собі, недостатня вимогливість, безініціативність.

Позиція "поруч" (дорослий). Найчастіше така позиція вчителя проявляється у високій ефективності спілкування, поєднанні доброзичливості з довірою до самостійності школярів, природності в спілкуванні, орієнтуванні на діалог з учнями.

Вчитель упродовж своєї педагогічної діяльності може вдаватися до різних позицій, залежно від певної ситуації. Закріплення в спілкуванні вчителя певної

позиції багато в чому визначають стиль взаємовідносин з учнями.

Питання 9. Стилі педагогічного спілкування. Психологічні особливості педагогічного колективу.

В.О.Кан-Калік трактує стиль педагогічного спілкування, як індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії вчителя з учнями.

В.С.Мерлін під індивідуальним стилем педагогічного спілкування розуміє цілісну систему операцій педагогічного спілкування, що забезпечує ефективну взаємодію вчителя з учнями, опосередковану цілями, завданнями педагогічної діяльності та властивостями різних рівнів індивідуальності педагога.

У стилі педагогічного спілкування виявляються:

- особливості комунікативних можливостей учителя;
- характер стосунків, що склалися між учителем і учнями;
- творча особистість педагога;
- особливість учнівського класу.

Виділяють такі стилі педагогічного спілкування:

1. Спілкування на основі захоплення загальною спільною творчою діяльністю. Цей стиль поєднує високий професіоналізм та гуманізм учителя.
2. Спілкування на засадах дружніх стосунків. Спілкування - діалог. Розвиваються продуктивні стосунки вчителя з учнями.
3. Спілкування-дистанція. Дистанція є обмежувальним чинником у стосунках педагога з учнями, базується на авторитеті ролі, а не особистості вчителя.
4. Спілкування-залякування. Цей стиль виникає в результаті небажання вчителя здійснювати індивідуальний підхід до дитини, наявності специфічних рис характеру вчителя, ворожого ставлення до дітей.
5. Спілкування-загравання. Цей стиль виникає у результаті нерозуміння вчителем завдань, які стоять перед ним; не володіння навичками спілкування; наявності страху перед спілкуванням з класом і одночасного бажання встановити контакт з ним.

Педагогічний такт - це міра педагогічного цілеспрямованого впливу вчителя на учня, вміння встановити продуктивний стиль спілкування.

Основні етапи педагогічного спілкування:

1. Моделювання вчителем майбутнього процесу спілкування з учнями.
2. Організація безпосереднього спілкування з учнями.
3. Управління спілкуванням у педагогічному процесі.

4. Аналіз реалізованої системи спілкування, виділення досягнення, недоліків, моделювання майбутньої діяльності.

Психологічний клімат - емоційно-психологічна атмосфера колективу, в якому на емоційному рівні відображаються особисті та ділові взаємовідносини членів колективу, що визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами та інтересами. Це комплекс психологічних умов, які сприяють ефективній реалізації спільної діяльності та всесторонньому гармонійному розвитку особистості в групі.

Основні характеристики психологічного клімату педагогічного колективу:

- задоволеність взаємовідносинами, процесом праці, керівництвом;
- настрій, що переважає;
- взаєморозуміння по вертикалі;
- участь членів колективу в управлінні;
- згуртованість;
- свідомі дисципліна;
- продуктивність роботи.

Показники згуртованості педагогічного колективу:

Узгодженість функціонально-рольових очікувань (єдність уявлень про те, що і в якій послідовності повинен робити кожен із членів групи для реалізації спільних для всіх цілей);

Ціннісно-орієнтовна єдність (єдність установок і ціннісних орієнтацій

співробітників школи); Колективіська ідентифікація (ставлення до своїх колег як до самого себе).